

การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความคิดเรื่องจิตในพระสูตรตันตปิฎก

นางสมถวิล ธนวิทยาพล

ศูนย์วิทยทรัพยากร
วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต
ภาควิชาปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๖๔

ISBN 974-564-531-1

010689

i 17693251

An Analytical Study of the Concept of Mind (Citta)
in Suttanta Pitaka

Mrs. Sontawil Dhanawitayapon

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts

Department of Philosophy

Graduate School

Chulalongkorn University

1985

หัวข้อวิทยานิพนธ์   การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความคิดเรื่องจิตในพระสูตรต้นตปิฎก
 โดย   นางสมถวิล ธนวิทยาพล
 ภาควิชา   ปรัชญา
 อาจารย์ที่ปรึกษา   รองศาสตราจารย์ ดร.สุนทร ฦ รงค์

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทบัณฑิต

สุนทร ฦ รงค์

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
 (รองศาสตราจารย์ ดร.สุประดิษฐ์ บุนนาค)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

วิจิตร เกตุวิไล
 .....ประธานกรรมการ
 (รองศาสตราจารย์ วิจิตร เกตุวิไล)

สุนทร ฦ รงค์
 .....กรรมการ
 (รองศาสตราจารย์ ดร.สุนทร ฦ รงค์)

ปรีชา ช่างขวัญยืน
 .....กรรมการ
 (รองศาสตราจารย์ ปรีชา ช่างขวัญยืน)

ประทุม อังธูโรทิศ
 .....กรรมการ
 (ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประทุม อังธูโรทิศ)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หัวข้อวิทยานิพนธ์	การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความคิด เรื่องจิตในพระสุตตันตปิฎก
ชื่อนิสิต	นางสมถวิล ธนวิทยาพล
อาจารย์ที่ปรึกษา	รองศาสตราจารย์ ดร.สุนทร ณ รั้งศรี
ภาควิชา	ปรัชญา
ปีการศึกษา	๒๕๒๗

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่องนี้มุ่งศึกษาเชิงวิเคราะห์ความคิดเรื่องจิตในพระสุตตันตปิฎก ทั้งนี้เพื่อให้ได้ความรู้และความเข้าใจที่ชัดเจนว่า คำว่า จิต และคำอื่น ๆ ที่ใช้ในความหมายเกี่ยวกับจิต เช่น มโน มนินทรีย์ มนายตนะ วิญญาณ ฯลฯ มีความหมายเหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร นอกจากนี้ในพระสุตตันตปิฎกมีการกล่าวเกี่ยวกับลักษณะและประเภทของจิตไว้อย่างไรบ้าง และคำสอนเกี่ยวกับจิตที่ปรากฏอยู่ในพระสุตตันตปิฎกกับคำสอนเรื่องเดียวกันในพระอภิธรรมปิฎกเหมือนกันหรือแตกต่างกันในสาระสำคัญอย่างไรบ้างหรือไม่

เนื่องจากคำสอนที่เกี่ยวกับจิตในพระสุตตันตปิฎกมีอยู่มากมาย ผู้วิจัยจึงได้คัดเลือกข้อมูลเฉพาะที่เห็นว่า เป็นหลักสำคัญมารวมไว้จำนวนหนึ่งสำหรับเลือกใช้ประกอบการศึกษาวิเคราะห์ความคิดเรื่องจิตตามที่ได้ตั้งประเด็นไว้

เมื่อได้ดำเนินการวิจัยไปจนตลอดแล้วก็พบว่าในพระสุตตันตปิฎกมีการพูดถึงจิตโดยใช้คำที่ต่างกันหลายคำ คือ เรียกสภาวะธรรมอย่างหนึ่งว่า จิต เมื่อพิจารณาสภาวะธรรมนั้นจากแง่ที่เป็นธรรมชาติคิด คือรู้อารมณ์และเป็นธรรมชาติที่วิจิตร เรียกว่า มโน เมื่อพิจารณาสภาวะธรรมนั้นในแง่ที่เป็นธรรมชาติโน้มไปหาอารมณ์ เรียกว่า มนินทรีย์ เมื่อพิจารณาสภาวะธรรมนั้นในแง่ที่เป็นใหญ่ในการรู้ธรรมารมณ์ เรียกว่า มนายตนะ เมื่อพิจารณาจากแง่ที่เป็นเครื่องต่อหรืออายตนะภายในที่ต่อกับอายตนะ

ภายนอกคือธรรมารมณ์ เรียกว่าหทัย เมื่อพิจารณาจากแง่ที่เก็บอารมณ์ไว้ภายใน เรียกว่า ฌิตฺตระ เมื่อพิจารณาจากแง่ที่เป็นธรรมชาติมองเห็น เรียกว่า วิญญาน เมื่อพิจารณาจากแง่ที่เป็นธรรมชาติรู้แจ้งอารมณ์

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีชื่อเรียกต่างกัน และมีความหมายเฉพาะต่างกัน แต่โดยสาระสำคัญก็คือสภาวะธรรมอย่างเดียวกันคือ จิต นั้นเอง เหมือนกับบุคคลคนเดียวที่มีฐานะเป็นพี่เป็นน้อง เป็นลุง เป็นอา เป็นพ่อ เป็นลูก ฯลฯ ตามฐานะที่เรามองเห็นเขาโดยสัมพันธ์กับคนอื่นที่เกี่ยวข้องกับเขาฉันใดฉันนั้น

พระสูตรต้นตปิฎกได้พูดถึงการทำงานของจิตในลักษณะที่เป็นธรรมชาติเกิดดับสลับกันไปตลอดเวลา จิตดวงหนึ่งเกิดขึ้น ตั้งอยู่ชั่วขณะแล้วดับไป และจิตดวงใหม่ก็เกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปในทำนองเดียวกัน โดยจิตดวงเก่าเป็นเหตุปัจจัยแห่งการเกิดขึ้นของจิตดวงใหม่ กระบวนการทำงานของจิตจะดำเนินอยู่อย่างนี้เรื่อยไปทั้งเวลาหลับและเวลาตื่น

ตามนัยแห่งคำสอนเกี่ยวกับจิตในพระสูตรต้นตปิฎกได้แบ่งจิตออกเป็นระดับหรือภูมิ ๔ ภูมิ คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ และโลกุตตรภูมิ แต่ละภูมิแบ่งย่อยตามลักษณะดี (กุศล) ไม่ดี (อกุศล) และเป็นกลาง ๆ ไม่ดีไม่ชั่ว (อัปยาคฤต) ซึ่งเรียกว่าแบ่งตามชาติคือการเกิดขึ้นทำหน้าที่ตามลักษณะนั้น ๆ กามาวจรภูมิแบ่งเป็น ๓ คือ กุศลจิต อกุศลจิต และอัปยาคฤตจิต รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ และ โลกุตตรภูมิ แบ่งเป็น ๒ คือ กุศลจิต และอัปยาคฤตจิต

เมื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบคำสอนเกี่ยวกับจิตในพระสูตรต้นตปิฎกกับพระอภิธรรมปิฎกก็พบว่าหลักใหญ่ ๆ หรือลักษณะทั่วไป ความหมาย ลักษณะและประเภทของจิตตามที่ปรากฏในคัมภีร์ทั้งสองมีนัยและเนื้อหาตรงกัน คงต่างกันในเรื่องละเอียดปลีกย่อยคือ คำสอนเรื่องจิตในพระสูตรต้นตปิฎกมีรายละเอียดปลีกย่อยน้อย แต่ในพระอภิธรรมปิฎกมีรายละเอียดปลีกย่อยมาก ทั้งนี้เนื่องจากคำสอนในพระสูตรต้นตปิฎก พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องจิตพอให้ผู้ฟังได้ความเข้าใจพื้นฐานที่นำไปสู่การปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้นจากทุกข์ แต่ในพระอภิธรรมปิฎกมุ่งแสดงปรมัตถธรรมเพื่อความเข้าใจเรื่องจิตและธรรมชาติของจิตอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ทุกประการ

Thesis Title   An Analytical Study of the Concept of
Mind (Citta) in Suttanta Pitaka
Name   Mrs. Sontawil Dhanawitayapon
Thesis Advisor   Associate Professor Sunthorn Na-Rangsi, Ph.D.
Department   Philosophy
Academic Year   1984

ABSTRACT

This research is purported to study analytically the concept of mind (citta) in the Suttanta Pitaka. The study is fully carried out with a view to gain a correct knowledge and understanding of the meaning of the term "Citta" and others such as Mano, Manindriya, Manayatana, Vinnāna, etc. as appeared in the text. It is also to find out as to how the Suttanta Pitaka speaks about the nature and classification of mind and how this concept as appeared in the Suttanta Pitaka is similar to and different from the same in the Abhidhamma Pitaka.

As the teachings concerning the mind are so abundant in the Suttanta Pitaka the researcher has purposely collected a necessary number of them with a view to use them as the research data.

When the research has been fully carried out it is found that the Suttanta Pitaka speaks of the mind by using different terms to connote different meanings as required by different purposes. One and the same thing is called Citta

when it connotes the meaning of realization of its objects (ārammana) or of sophisticated differentiation; it is called Mano as it always inclines to lean on its objects; it is called Manindriya as it is supreme in realizing the mental objects; it is called Manāyatana as it is the inner connecter connecting with the mental objects; it is called Hadaya as it collects all its objects in itself; it is called Pandara as it is of the luminous nature; and it is called Vinnāṇa as its nature is to realize its objects.

However, although this natural phenomenon is called differently according to its different functions, it is by its very essence always one and the same thing, i.e. Citta. It is like, to use analogy, one and the same man called differently as brother, uncle, father, son, etc. according to the denominations applied to him in relation to his relatives.

According to the Suttanta Pitaka the consciousness or Citta is in its functioning process of the nature of rising up and sinking down repeatedly every moment. One consciousness rises up, remains in its course for a moment and then sinks down into its unconscious stream (bhavanga). Having been caused by the preceding one the newly successive consciousness comes into being in the same pattern. The functioning process of the Citta of a person continues in this way in both his sleeping and waking states.

The Suttanta Pitaka classifies Citta into four levels or Bhumis, namely, Kāmāvacara-bhūmi, Rūpāvacara-bhūmi, Arupāvacara-bhūmi and Lokuttara-bhūmi. Each of these four Bhumis is further sub-divided according to its meritorious (kusala), demeritorious (akusala) and neutral (abyākata) nature which is called "Jati". The Kāmāvacara-bhūmi Citta is classified into three kinds, viz., Kusalacitta, Akusalacitta and Abyākatacitta. The Citta of the Rūpāvacara-bhūmi, Arupāvacara-bhūmi and Lokuttara-bhūmi is classified into two categories, viz., Kusalacitta and Abyākatacitta.

When a comparative study has been made between the concept of Citta in the Suttanta Pitaka and the Abhidhamma Pitaka it is found that both Pitakas agree in general and differ in the particular details. The Suttanta Pitaka gives lesser details than the Abhidhamma Pitaka. This is due to the difference of purpose: in the Suttanta Pitaka the Buddha preaches the concept of Citta as the general basis for the understanding of Dhamma leading to the further practice for the end of suffering while the Abhidhamma Pitaka aims mainly at preaching the ultimate truth (paramattha-dhamma) for the complete understanding of Citta with all its composite details.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดีเพราะ เมตตาจิตของท่านทั้งหลายคือ
รองศาสตราจารย์ ดร.สุนทร ณ รังษี เป็นปฐมาจารย์ที่ให้ความรู้เกี่ยวกับ
พระสูตรต้นตอปัญหาและพระอภิธรรมปัญหอัน เป็นพื้นฐานสำคัญยิ่งต่องานวิจัย ทั้งได้กรุณา
รับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ พร้อมกับให้คำแนะนำ ให้กำลังใจ ตรวจสอบและ
แก้ไขเนื้อหาของ เรื่องที่บกพร่อง ด้วยความเอาใจใส่อย่างดีจนกระทั่งงานวิจัยเสร็จ
เรียบร้อยทุกประการ

รองศาสตราจารย์วิจิตร เกิดวิไลชัย ได้ให้กำลังใจและกรุณาแนะนำในเรื่อง
ที่เป็นประโยชน์ต่องานวิจัย

คณาจารย์ในภาควิชาปรัชญา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้กรุณาให้ความรู้เกี่ยวกับ
ปรัชญาอันเป็นประโยชน์ต่องานวิจัย

พระอาจารย์ชันต์ อนาวีโล อาจารย์บุญญมี เมธางกูร อาจารย์บุญชัย ศุภศิริพงษ์ชัย
ศาสตราจารย์ ดร.ระวี ภาวิไล ศาสตราจารย์นายแพทย์เชวง เดชะโกศยะ และบรรดา
อาจารย์ที่ไม่อาจกล่าวนามได้ทั้งหมดที่ผู้วิจัยได้รับความรู้ จากการแสดงธรรมหรือได้ศึกษา
ตำราของท่าน อันเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าวิจัย

แพทย์หญิงจันทร์เกษม อ่างแก้วและรองศาสตราจารย์แพทย์หญิงพึงใจ งามอุโฆษ
ได้กรุณาดูแลเอาใจใส่สุขภาพตลอดเวลา

คุณวิสัย จิตรักษ์และคุณวันเพ็ญ ชาวสอาด ช่วยพิมพ์งานวิจัย

คุณรุจิกร ธนวิทยาพล ช่วยพิสูจน์อักษร

ญาติและเพื่อนที่ให้กำลังใจ

อาจารย์วิณีจ ธนวิทยาพล ได้กรุณาให้ความอนุเคราะห์และอำนวยความสะดวก
สบาย ให้กำลังใจและให้ทุนอุดหนุนทั้งหมดในการทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณอย่างสูง ขอขอบใจและรำลึกถึงพระคุณของท่าน

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ฉ
กิตติกรรมประกาศ	ณ
คำชี้แจง	ฎ
บทที่	
๑ บทนำ	๑
๒ ข้อมูลเกี่ยวกับคำสอน เรื่องจิตในพระสูตรต้นตปิฎก	๔
ข้อมูลเกี่ยวกับคำสอน เรื่องจิตในคัมภีร์นิกาย	๕
ข้อมูลเกี่ยวกับคำสอน เรื่องจิตในคัมภีร์ขลิมนิกาย	๑๒
ข้อมูลเกี่ยวกับคำสอน เรื่องจิตในคัมภีร์สุตตนิคาย	๓๐
ข้อมูลเกี่ยวกับคำสอน เรื่องจิตในคัมภีร์คฤตรนิคาย	๓๗
ข้อมูลเกี่ยวกับคำสอน เรื่องจิตในคัมภีร์ทกนิกาย	๔๔
๓ ความหมายของคำว่าจิต มโน วิญญาณ ฯลฯ ตามที่ปรากฏใน พระสูตรต้นตปิฎก	๖๖
ความหมายของคำว่าจิต	๖๘
ลักษณะของจิต	๘๐
ประเภทของจิต	๑๑๑
๔ เปรียบเทียบความหมายของจิตตามที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎกกับที่ ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก	๑๓๒
เปรียบเทียบความหมายของคำว่าจิต	๑๓๒
เปรียบเทียบลักษณะการทำงานของจิต	๑๓๘
เปรียบเทียบประเภทของจิต	๑๔๔

บทที่

๕ สรูปและข้อเสนอนะ	๑๔๘
บรรณานุกรม	๑๕๒
ประวัติผู้เขียน	๑๕๓

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คำชี้แจง

การใช้อักษรย่อและหมายเลขในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

การใช้อักษรย่อ

ที. ส.	:	ทีฆนิกาย สิลขันธวรรค
ที. มหา.	:	ทีฆนิกาย มหาวรรค
ที. ปาฐ.	:	ทีฆนิกาย ปาฐกวรรค
ม. มุ.	:	มัชฌิมนิกาย มูลปิ่นฉาสกั
ม. ม.	:	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิ่นฉาสกั
ม. อุ.	:	มัชฌิมนิกาย อุปรปิ่นฉาสกั
สัง. ส.	:	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค
สัง. นิ.	:	สังยุตตนิกาย นิทานวรรค
สัง. ข.	:	สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค
สัง. สฬา.	:	สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค
สัง. ม.	:	สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
อัง. เอกก.	:	อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต
อัง. ทิก.	:	อังคุตตรนิกาย ทิกนิบาต
อัง. ฉักก.	:	อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต
อัง. สัตตก.	:	อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต
อัง. นวก.	:	อังคุตตรนิกาย นวกนิบาต
อัง. ทสก.	:	อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต
ชุ. ธ.	:	ชุตทกนิกาย ธรรมบท
ชุ. อุ.	:	ชุตทกนิกาย อุทาน
ชุ. อิติ.	:	ชุตทกนิกาย อิติวุตตกะ
ชุ. เถร.	:	ชุตทกนิกาย เถรคาถา
ชุ. เถรี.	:	ชุตทกนิกาย เถรีคาถา
ชุ. ชา.	:	ชุตทกนิกาย ชาดก

- ช. มหา. : ขุททกนิกาย มหานิทเทส
- ช. จุฬ. : ขุททกนิกาย จุฬนิตเทส
- ช. ปฐ. : ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค
- ช. อป. : ขุททกนิกาย อปาทาน
- อภ. สง. : อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณีปกรณ์
- อภ. วิ. : อภิธรรมปิฎก วิภังคปกรณ์
- อภ. ยมก. : อภิธรรมปิฎก ยมกปกรณ์

การใช้หมายเลข

เลขหมายในพระไตรปิฎก เล่ม/ข้อ/หน้า

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย